

DE KAMPEN

ANNEMIE REYNTJENS

DE KAMPEN

AMERSFOORT	BUCHENWALD	GROSS-ROSEN	NATZWEILER-STRUTHOF	STUTTHOF
AUSCHWITZ-BIRKENAU	DACHAU	KULMHOF	NEUENGAMME	THERESIENSTADT
BELZEC	DOSSIN MECHELEN	MAJDANEK	RAVENSBRÜCK	TREBLINKA
BERGEN-BELSEN	ESTERWEGEN	MAUTHAUSEN	SACHSENHAUSEN	VUGHT
BREENDONK	FLOSSENBÜRG	MITTELBAU-DORA	SOBIBOR	WESTERBORK

GESCHIEDENIS VAN DE CONCENTRATIEKAMPEN
IN EUROPA TIJDENS WOII

- 1 AMERSFOORT P.8**
- 2 AUSCHWITZ-BIRKENAU P.18**
- 3 BELZEC P.34**
- 4 BERGEN-BELSEN P.42**
- 5 BREENDONK P.52**
- 6 BUCHENWALD P.60**
- 7 DACHAU P.74**
- 8 DOSSIN MECHELEN P.90**
- 9 ESTERWEGEN P.98**
- 10 FLOSSENBÜRG P.106**
- 11 GROSS-ROSEN P.116**
- 12 KULMHOF P.124**
- 13 MAJDANEK P.132**
- 14 MAUTHAUSEN P.142**
- 15 MITTELBAU-DORA P.156**
- 16 NATZWEILER-STRUTHOF P.170**
- 17 NEUENGAMME P.178**
- 18 RAVENSBRÜCK P.190**
- 19 SACHSENHAUSEN P.198**
- 20 SOBIBOR P.210**
- 21 STUTTHOF P.218**
- 22 THERESIENSTADT P.222**
- 23 TREBLINKA P.232**
- 24 VUGHT P.240**
- 25 WESTERBORK P.246**

KAMP AMERSFOORT: REGIME VAN HONGER, MISHANDELING, DWANGARBEID EN EXECUTIES

Walter Heinrich, grondlegger van Kamp Amersfoort en eerste kampcommandant.

Vanaf augustus 1941 sloten de nazi's in Kamp Amersfoort mensen uit verschillende categorieën op, zoals verzetsstrijders, ontduikers van de *Arbeitseinsatz*, communisten, gijzelaars, (vermeende) criminelen zoals zwarthandelaren, slachtoffers van razzia's, ca. 2 500 Joden, 271 Amerikaanse staatsburgers, 123 Jehova's getuigen, 100 Sovjetkrijgsgevangenen e.a. Naar schatting driekwart van de gevangenen werd naar andere kampen doorgevoerd voor dwangarbeid, van wie zo'n 15% nooit is teruggekeerd.

MOBILISATIE

De geschiedenis van Kamp Amersfoort begon op het einde van de jaren 1930, meer specifiek op 28 augustus 1939. Toen werd de algemene mobilisatie van het Nederlandse leger afgeroepen. De garnizoensstad Amersfoort was een van de kernplaatsen in deze context: nabij de stad verrezen verschillende legerplaatsen: Kamp Zonnebloemstraat, Kamp Bokkeduinen, Kamp Amsvorde,

Kamp Waterloo, Kamp Heihuis en Kamp Austerlitz. Aan de zuidrand van Amersfoort, in het beboste grondgebied van de gemeente Leusden en op de hoek van Laan 1914 en Appelweg, werd op een militair sportveld een kamp met zes houten barakken, waaronder een kantine en een kantoor, ingericht. Het was bedoeld voor de huisvesting van enkele honderden militairen die de Grebbelinie aanlegden en oefenden op de aangrenzende Leusderheide: het Barakkenkamp Appelweg.

Het kamp aan de Appelweg werd na de overgave van het Nederlandse leger in gebruik genomen als hersteloorlog voor Duitse soldaten na frontdienst en eind 1940 als gewone legerplaats. Het naastgelegen Kamp Amsvorde werd in 1941 het opleidingscentrum voor het *SS-Wachkommando* (bewakingsdetachement) Nord-West, waar in Nederland wonende Duitsers en later Nederlandse SS'ers werden opgeleid tot de bewakingseenheden van vliegvelden en gevangenkampen zoals het aangrenzende Kamp Amersfoort. Vanwege het toenemende aantal arrestanten dat verdacht werd van verzetsactiviteiten was de *Sicherheitsdienst* op zoek een centraler gelegen locatie dan Kamp Schoorl. De keuze viel op het Barakkenkamp Appelweg in Leusden. De bestaande zes barakken zouden dienen als verblijfplaats voor bewakers en de zes barakken van Kamp Heihuis werden afgebroken en weer opgebouwd als het zuidelijke deel met gevangenenbarakken. Hiervoor werden circa 120 mannen ingezet als onderdeel van hun zes weken durende opleiding tot SS'er. Twintig van hen werden vervolgens door kampcommandant Walter Heinrich aangewezen als bewakers van Kamp Amersfoort.

BINNENKOMST

Op 18 augustus 1941 arriveerde de eerste groep van 195 gedetineerden uit Kamp Schoorl in het *Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort*. Dit betrof voornamelijk communistische gevangenen. Het begin van dit hoofdstuk over de diverse bevolkingsgroepen die terechtwamen in Kamp Amersfoort, illustreert het belangrijkste aspect van de gevangenenpopulatie: diversiteit. Er was verschil in leeftijd, geslacht, achtergrond, opleiding, geloof, politieke gaardheid, reden van arrestatie, positie en behandeling in het kamp, berechting, vonnis en duur van opsluiting. Bij binnenkomst in het kamp werden de persoonlijke bezittingen van de gevangenen afgenomen, werden ze onthaard, kregen ze een gevangenennummer toegekend en een setje kampkleren uitgereikt. Dat bestond uit een oud uniform van Nederlandse of Duitse legerafdelingen en houten klompen. De reden van opsluiting werd met een gekleurde lap stof op de kleding aangegeven.

Eenmaal in het kamp waren de gevangenen overgeleverd aan het strenge regime en de grillen van de SS-bewakers. Het kamp bestond uit een SS-gedeelte voor de bewakers, met slaapbarakken, kantoren, garages en magazijnen. Een interne poort leidde vervolgens naar het gevangengedeelte.

HONGERKAMP

Vanaf eind 1941 werden nog toegevoegd: een keuken, de zgn. *Bekleidungskammer*, de zgn. *Werkstätten*, zes stenen barakken en de beruchte 'Rozentuin': een omheinde plek waar gevangenen uren-, soms dagenlang als straf moesten staan. Het

Het grootste transport, op 11 oktober 1944: 1 438 mannen werden naar Neuengamme gedeporteerd, van wie 82% nooit terugkeerde.

Gevangene Titus Brandsma met gevangenennummer 58. Brandsma was specialist in middeleeuwse mystiek en zelf mysticus. Tijdens de bezetting ageerde hij tegen het nazisme. In 2022 werd hij heilig verklaard.

sjacheren en regelen van voedsel of diensten, door gevangenen 'organiseren' genoemd. Er was vooral de allesoverheersende honger. De voedselverstreking in Kamp Amersfoort liet zeer veel te wensen over. Getuige daarvan: eind januari 1942 had liefst dertig procent van de gevangenen last van hongeroedeem. Ondanks enige verbetering vanaf 1943 bleef Kamp Amersfoort een hongerkamp.

JODEN

De 2 500 Joodse gevangenen werden zeer slecht behandeld, net als de 100 Sovjetkrijgsgevangenen, van wie er 77 op 9 april 1942 werden geëxecuteerd, de op een na grootste massa-executie in Nederland. Tien maanden voordat Kamp Westerbork als verzamelkamp voor Joden opende, was Kamp Amersfoort al operationeel. De allereerste dode (16 november 1941) was de Jood Alexander Mogendorff, in totaal zijn 82 Joden in het kamp vermoord.

Naar Mauthausen zijn 383 Joden getransporteerd, die daar allen zijn vermoord. Twee treinen gingen vanuit Kamp Amersfoort rechtstreeks naar Auschwitz. De overige Joodse gevangenen werden via Kamp Westerbork naar Auschwitz en Sobibor gestuurd en de meesten van hen aldaar vermoord in de Holocaust.

DYSENTERIE

De gevangenen werden in verschillende werkploegen ingedeeld, de zgn. *Kommandos*. De meeste ploegen moesten fysiek zwaar werk verrichten; zo werd de 320 meter lange schietbaan met de hand aangelegd en de grote vuilstortplaats verder uitgegraven. De kampcommandant van Kamp Amersfoort was de eerder genoemde Walter Heinrich, een in de omgang ogenschijnlijk correcte jongeman, maar verantwoordelijk voor diverse wreedheden. In het kamp braken met regelmaat besmettelijke ziektes uit, zoals dysenterie.

In deze eerste fase van het kamp werden al velen doorgestuurd naar andere kampen, zoals Buchenwald, Mauthausen, Natzweiler, Neuengamme en Sachsenhausen. In maart 1943 werd het kamp tijdelijk gesloten voor een nieuwe uitbreiding met zeven barakken; tot die tijd hebben ruim 8 500 mensen in Kamp Amersfoort gevangengezeten. De realiteit van de oorlog (met name de groei van het aantal arrestanten) zorgde ervoor dat Kamp Amersfoort twee maanden na de sluiting werd heropend. Het heette toen officieel *Erweitertes Polizeigefängnis Amersfoort*. Tegelijkertijd voerden de nazi's de verplichte dwangarbeid voor de Duitse oorlogsindustrie in, eerst geldend voor Nederlandse mannen tussen de 18 en 35 jaar: de Arbeitseinsatz. Het kamp vervulde hierbij een centrale rol als verzamel- en doorvoerkamp. Het massale negeren van oproepen leidde tot klopjachten op de ontduikers, terwijl tienduizenden Nederlandse mannen werden opgepakt bij razzia's.

RODE KRUIS

De omstandigheden in Kamp Amersfoort waren in de periode na de heropening minder slecht dan voorheen. Dit had veel te

7 mei 1945. Gevangenen van Kamp Amersfoort vlak voor de terugkeer naar huis.

maken met het contact met buitenstaanders, wat een min of meer remmende werking had op het optreden van de kampbewakers. Bijvoorbeeld medewerkers van het Rode Kruis werden steeds vaker toegelaten om voedselpakketten af te leveren.

Veel gevangenen belandden via Kamp Amersfoort in de Duitse oorlogsindustrie; medio 1944 is een apart hek geplaatst in het gevangengedeelte om de stroom dwangarbeiders te kunnen reguleren. Op één dag is een aantal van 4 168 gevangenen genoteerd. In totaal zijn vanuit Kamp Amersfoort ruim 800 transporten naar andere kampen georganiseerd (tot in Riga en Wenen), waarvan 200 van 10 man of meer. Zo werd bijvoorbeeld op 26 september 1944 een groep van ruim 1 000 gevangenen uit Kamp Amersfoort naar Zwolle gestuurd om verdedigingswerken bij de IJssel aan te leggen. Zij werden ondergebracht in de 'Buitensociëteit', met als enige voorzieningen stro op de grond, drie wc's en drie waterkraantjes. Op initiatief van de Zwolse burgers werden de gevangenen wekenlang voorzien van voedsel.

NEUENGAMME

Op 11 oktober 1944 vond het grootste transport plaats, 1 438 Nederlandse mannen vertrokken naar Neuengamme. Onder hen bevonden zich 601 mannen uit Putten, opgepakt na een razzia als represaille voor een aanslag op Duitse officieren. Slechts 48 van hen zouden uiteindelijk terugkeren naar hun dorp op de Veluwe. De chaotische en wrede ontruiming van Neuen-

gamme leidde tot de grootste scheepsramp aller tijden, met de *Cap Arcona*, waarbij tenminste 300 Nederlandse gevangenen omkwamen (zie hoofdstuk Neuengamme.)

Gedurende de jaren 1943-1945 was Karl Berg de commandant van Kamp Amersfoort. De niet minder beruchte Joseph Kotalla trad op als zijn plaatsvervanger en bracht bij het nieuwjaarsappet van 1945 aan honderd gevangenen ernstige verwondingen toe. Maar gaandeweg verbeterden de leefomstandigheden, zoals voorheen al aangegeven. Op 30 juni 1944 arriveerden voor het eerst vrachtwagens met voedsel en medicijnen. De volharding van het Rode Kruis (onder impuls van Loes van Overeem) werd beloond en op 19 april 1945 kreeg zij het beheer over Kamp Amersfoort overgedragen. De nazibewakers vernietigden de administratie, vluchtten met medeneming van tientallen gijzelaars naar Den Haag en op 7 mei 1945 betrad een Britse verkenningseenheid van de 49ste infanterie divisie het kamp.

NATIONAAL MONUMENT KAMP AMERSFOORT

Vanaf juni 1945 arriveerden in Kamp Amersfoort de eerste groepen Nederlandse repatrianten uit de Duitse oorlogsindustrie. Een ander gedeelte fungeerde als interneringskamp voor collaborateurs en heette in de volksmond 'het Foute Kamp'. De mishandelingen van deze gevangenen verschilden weinig van die tijdens de oorlog.

Appelplaats van Kamp Amersfoort.

Twee overlevende Sovjetkrijgsgevangenen. Van de 100 Sovjetkrijgsgevangenen werden er 77 op 9 april 1942 geëxecuteerd, de op een na grootste massa-executie in Nederland.

(Voor de totstandkoming van dit hoofdstuk, zowel wat betreft tekst als fotografie, is de auteur grote dank verschuldigd aan het onderzoeksteam van Nationaal Monument Kamp Amersfoort, in het bijzonder drs. Floris van Dijk en Micha Bruinvels.)

Op het buitenterrein werden 61 (massa)graven rond het kamp blootgelegd door rechercheurs en de gravendienst. Ruim dertig nazimisdadigers van Kamp Amersfoort werden berecht, waarvan kampcommandant Berg als enige is geëxecuteerd. Het kampterrein vervulde vanaf september 1946 verschillende functies voor het Nederlandse leger onder de naam 'Kamp Laan 1914' en heette vanaf december 1949 'de Boskamp'. In 1953 onthulde de toenmalige minister-president Willem Drees het monument *Gevangene voor het vuurpeloton*, oftewel *De Stenen Man* van de hand van Frits Sieger. De barakken van Kamp Amersfoort werden gesloopt in 1968. Na de aanleg van de snelweg A28 in de jaren 1960 raakte het voormalige kampterrein verder gefragmenteerd. In september 1971 vestigde zich hier de politieschool onder de naam 'de Boskamp', gevolgd in de jaren 1980 door de bouw van kantoren, de aanleg van een golfclub en een dierenasiel.

Onder voormalige gevangenen en nabestaanden van Kamp Amersfoort was er behoefte aan behoud van de authentieke plek. In het jaar 2000 besloot de Tweede Kamer tot de financiering van een herinneringscentrum, het Nationaal Monument Kamp Amersfoort, dat in 2004 werd geopend. Het ministerie legde wat betreft oorlogsgetroffenen de nadruk op educatie, herinneringscentra en instandhouding van authentieke plekken. In 2020 telde het Nederlandse museumlandschap 115 oorlogsmusea en herinneringscentra, ruim 2 500 oorlogsherdenkingen en ruim 4 200 oorlogsmonumenten.

Het onderzoeksteam van Nationaal Monument Kamp Amersfoort heeft inmiddels dankzij binnen- en buitenlandse archieven, transportlijsten, politierapporten, naoorlogse processen-verbaal en memoires van oud-gevangenen ruim 35 700 geregistreerde identiteiten achterhaald van de circa 47 000 gevangenen. Onder hen waren vele honderden vrouwen en kinderen. In het kamp zijn 652 mensen vermoord, waarvan 383 door executie, en er worden nog steeds 17 personen vermist; ten minste 373 gevangenen wisten te ontsnappen.

Aan het einde van de schietbaan werd een massagraf met 49 lijken gevonden. Deze massa-executie was een van de vergeldingsacties naar aanleiding van de aanslag op Hanns Albin Rauter, de hoogste vertegenwoordiger van de SS in Nederland. Hoewel die aanslag niet direct tegen hem was gericht, geraakte Rauter zwaargewond.

Nederlandse politiemannen brachten de voormalige commandant van Kamp Amersfoort, Karl Peter Berg, naar Amersfoort om hen te wijzen waar de slachtoffers waren begraven en hem te dwingen te kijken naar de resultaten van zijn misdaden. Binnen twee maanden werden ongeveer 150 slachtoffers gevonden.

Na de oorlog werd Kamp Amersfoort gebruikt als oorlogsmisdadigers en collaborateurs.

Een authentieke wachttoren verwelkomt de bezoekers aan de ingang van het museum.

Door de opening van het ondergrondse museum (foto: vaste tentoonstelling) van Nationaal Monument Kamp Amersfoort (op 5 juni 2021 door minister-president Mark Rutte en oud-gevangene Arie van Houwelingen) kan het verhaal van deze belangrijke historische plek verteld worden. Dit in samenhang met het grote buitenterrein met zijn monumenten en grondsporen, en de herdenkingen van onder andere 19 april, 4 mei en 11 oktober.

Bezoekers van Nationaal Monument Kamp Amersfoort komen dan op een grote, lege binnenplaats terecht. Hier bevindt zich een stalen lamellenwand van 4,5 meter hoog. Naast deze wand vinden bezoekers in het grijze gravel 'voetstappen' die gemaakt zijn van prikkeldraad. Dit symboliseert dat de gevangenen iedere dag urenlang in de wind en regen stonden. In weer en wind. In een van de hoeken van de binnenplaats staat een enkele zwarte laars. Deze laars werd 'de rozentuin' genoemd. Anders dan de naam doet vermoeden, is het geen plek waar je terecht wilde komen. Als extra straf werden de gevangenen naartoe gestuurd en moesten ze er heel lang blijven staan. De binnenplaats ontwierp architect Jacques Prins en de laars werd door de gevangenen zelf ontworpen. In het landschap van het monument wilde Prins, die nauw samenwerkte met de beeldhouwer Erik Bär, overbrengen hoe het aanvoelde om in Kamp Amersfoort te zijn. Het geeft een gevoel van beklemming en angst.

In het bos naast het herinneringscentrum komt de wandelaar 'oog in oog te staan met de laatste getuigen'. Fotograaf Frank Demiel sprak en fotografeerde 17 mannen en vrouwen die tussen 1941 en 1945 in het kamp gevangen zaten en vereeuwigde hen in deze levensgrote portretten op de plaats waar ze als gevangenen rondliepen.

Aan het einde van de schietbaan, die door de gevangenen met de hand werd uitgegraven, staat de *Gevangene voor het vuurpeloton* van de hand van Frits Sieger. De vuist van de man is gebald als teken van machteloze woede en ongebroken wil. De vijf vredesduiven verwijzen naar de oorlogsjaren. *De Stenen man*, zoals de mannenfiguur in de volksmond wordt genoemd, staat op de plek waar na de bevrijding een massagraf met 49 lichamen werd opengelegd.

De appellok en klokkenstoel herinneren aan de - door gevangenen - gehate appels. De klok en klokkenstoel zijn gerestaureerd. De appellok wordt twee keer per jaar geluid, op 19 april (herdenking van de overdracht van Kamp Amersfoort aan het Nederlandse Rode Kruis) en op 4 mei voorafgaand aan de 'Stille Tocht'.

VERSTEENDE LEVENS

In 1948 werd naast de Amersfoortse begraafplaats Rusthof een erebegraafplaats aangelegd voor Sovjetkrijgsgevangenen die in Nederland waren omgekomen of er begraven lagen. Op deze plaats lagen reeds de lichamen van de 101 Sovjetsoldaten die in Kamp Amersfoort waren gefusilleerd of omgekomen door ziekte, honger en mishandeling. De stoffelijke resten van 691 Sovjetsoldaten die in krijgsgevangenschap in Duitsland waren gestorven en tot dan toe in het Limburgse Margraten begraven lagen, werden overgebracht naar het ereveld. Vanuit verschillende plaatsen in Nederland werden nog 73 andere lichamen overgebracht en herbegraven. Op het ereveld kreeg elk graf een kalkstenen zerk met de naam en de rang van de soldaat in het Russisch.

Het ereveld bleef lang een vergeten plek. Nabestaanden waren niet getraceerd, dus echtgenotes, kinderen en kleinkinderen kwamen nooit een bloemetje leggen. Door de Koude Oorlog werd het ereveld ook voor Nederlanders een 'verboden' plek. De 865 slachtoffers bleven daardoor decennialang anoniem: een grijze steen met een naam in een vreemd letterschrift op een verlaten, ommuurde begraafplaats. Pas de laatste jaren is onderzoeker Remco Reiding erin geslaagd soldaten te identificeren en hun nabestaanden op te sporen. Inmiddels zijn de families van 195 van deze oorlogsslachtoffers uit de voormalige Sovjet-Unie opgespoord. Tientallen kinderen en kleinkinderen zijn al op uitnodiging van de Stichting Russisch Ereveld naar Nederland gekomen om het graf van hun vader of grootvader te bezoeken.

AUSCHWITZ-BIRKENAU: DE GROOTSTE MOORDFABRIEK IN DE GESCHIEDENIS VAN DE MENSHEID

Het Auschwitz-kampcomplex met zijn drie redelijk autonome entiteiten, gefotografeerd op 26 juni 1944 door een Mosquito-vliegtuig van het 60ste Fotoverkenningsskader van de Zuid-Afrikaanse luchtmacht.

Het ontstaan, de opbouw en de organisatie van Auschwitz-Birkenau in de loop van zijn bestaan is een complex verhaal, te lang om hier tot in detail te vertellen. Kort samengevat kunnen we stellen dat het kerngebied van 40 vierkante kilometer bestond uit drie grote kampen die op enkele kilometers van elkaar lagen: Auschwitz I, Auschwitz II (Birkenau) en Auschwitz III (Monowitz). Auschwitz maakte verschillende fasen door en evolueerde van concentratiekamp tot een nieuw type kamp, dat kenmerken van concentratiekampen zoals Dachau of Gross-Rosen combineerde met die van uitroeiingscentra zoals Treblinka of Belzec.

Vanaf de oprichting in 1940 tot de eerste maanden van 1942 functioneerde het hoofdzakelijk als een concentratiekamp, waar dwangarbeid in combinatie met opzettelijk gecreëerde onmenselijke leefomstandigheden leidden tot hoge sterftecijfers. In de daaropvolgende periode, vanaf de eerste maanden van 1942 tot oktober 1944, bleef het kamp opereren als concentratiekamp voor gevangenen van verschillende etnische achtergronden en nationaliteiten en fungeerde het tegelijkertijd als het grootste centrum voor onmiddellijke massamoord op Joden uit heel Europa.

De administratieve en organisatorische verdeling van Auschwitz in drie afzonderlijke kampen was het resultaat van zowel praktische als functionele overwegingen. Enerzijds was het een ingreep om dit omvangrijke en voortdurend groeiende kampcomplex adequaat te besturen. Anderzijds formaliseerde deze opdeling de uiteenlopende gespecialiseerde functies van de verschillende entiteiten binnen het Auschwitz-complex.

Het kamp Auschwitz, na de verdeling bekend als Auschwitz I, huisvestte de centrale administratieve kantoren, samen met de belangrijkste SS-magazijnen, werkplaatsen en door de SS geëxploiteerde bedrijven. De gevangenen in dit kamp werden voornamelijk ingezet voor dwangarbeid. Auschwitz II, beter bekend als Birkenau, was voornamelijk gericht op de uitroeiing van de Joodse gevangenen. Het Auschwitz III-kamp, ook wel Monowitz genoemd, was een van de eerste nevenkampen, maar groeide uit tot het administratieve centrum van waaruit de nevenkampen gelegen in de nabijheid van industriële fabrieken werden aangestuurd.

In de buitenwijken van de Poolse stad Oświęcim werd een voormalige legerkazerne uitgekozen om een nieuw concentratiekamp op te richten. De bestaande barakken werden aangepast en uitgebreid. In het voorjaar van 1941 begon de bouw van acht nieuwe blokken, die klaar waren in de eerste helft van 1942.

LEBENSRAUM

De oprichting van het concentratiekamp Auschwitz had in wezen niet zoveel te maken met de Joodse kwestie. Het doel was *Lebensraum* te creëren en het doelwit was een heel volk en zijn land. Het ging om Polen als natie, om het liquideren van de bezette staat en het verwijderen van de Poolse bevolking en de etnische minderheden in het land. Lang verhaal kort: de Polen moesten plaats ruimen voor de Duitsers. De Poolse gebieden moesten volledig worden ‘verduits’ door middel van een permanente Duitse vestiging in het ontvolkte gebied. Na de ontmoeting op 17 maart 1941 tussen de Generaal-gouverneur van het bezette Polen, Hans Frank, en Hitler schreef Frank:

‘De Führer is vastbesloten om van dit land binnen 15 à 20 jaar een puur Duits land te maken. Vanaf nu zal de term ‘zetel van het Poolse volk’ niet langer worden gebruikt om te verwijzen naar het GG-gebied en aangrenzende gebieden [...] Het Generaal-gouvernement zal in de toekomst de Duitse zone worden. In het gebied dat vandaag bewoond wordt door meer dan 12 miljoen Polen, zullen in de toekomst 4 à 5 miljoen mensen wonen. Het Generaal-gouvernement zal net zo Duits zijn als het Rijnland.’

In het kielzog van de machtsgreep door Hitler en zijn NSDAP was in de jaren dertig in Duitsland een wildgroei ontstaan aan detentiefaciliteiten waar politieke tegenstanders van het regime, ‘asocialen’, criminelen, en al wie niet binnen de krijtlijnen van het nazigedachtengoed paste of wie een bedreiging vormde voor het Duitse ‘ras’, werden opgesloten. In 1934 werd een halte toegeroepen aan deze wildgroei en werd een door de SS gecentraliseerd concentratiekampstelsel uitgetekend met Dachau als modelkamp. De kampen dienden niet alleen als detentiecentra

voor personen die werden beschouwd als een gevaar voor het Reich, ze waren eveneens een bron van goedkope dwangarbeiders. Na het uitbreken van de oorlog werden dit ook meer en meer plaatsen voor de systematische moord op individuen en bepaalde etnische en raciale groepen gevangenen.

Vanaf het begin van de Duitse bezetting van Polen speelde het concentratiekampstelsel een belangrijke rol in het proces van de systematische uitroeiing van de Polen, de verzwakking van hun intellectuele potentieel en het opleggen van onvoorwaardelijke gehoorzaamheid. Naast verzetsstrijders en individuen die de orders van de bezetter overtraden of ervan verdacht werden dit te doen, werden ook personen opgesloten die vóór de oorlog vanwege hun opleiding of sociale positie een aanzienlijke status genoten in de samenleving. Al deze mensen, ongeacht de redenen voor hun arrestatie, werden beschouwd als politieke gevangenen. Velen van hen kwamen in Auschwitz-Birkenau terecht.

Alle gevangenen in Auschwitz werden gedwongen om te werken. De SS gebruikte dwangarbeid om economisch voordeel te behalen, maar ook als een middel van controle en onderdrukking van de gevangenen. Gevangenen werkten zowel binnen als buiten het kamp. In het kamp waren er jobs in te vullen in de kampadministratie, het onderhoud van het kamp en de werkplaatsen. Buiten de kampen werkten ze aan wegen, op boerderijen, in mijnen en in industriële bedrijven. Tussen juni 1940 en januari 1945 maakten de SS en nazi-Duitsland meer dan 60 miljoen Reichsmark nettowinst uit de exploitatie van Auschwitz-gevangenen. Duizenden mannen en vrouwen kwamen om door deze dwangarbeid, rechtstreeks of onrechtstreeks. Ze stierven door hongersnood, uitdroging, blootstelling, ziekte en uitputting. Anderen raakten verminkt bij ongelukken of werden doodgeschoten of neergeschoten door hun bewakers, voor de lol of bij de geringste overtreding.

OŚWIĘCIM

Auschwitz is de Duitse naam voor Oświęcim, een Poolse stad 64 kilometer ten zuidwesten van Krakau. In april 1940 gaf Himmler de goedkeuring om een nieuw concentratiekamp in te richten in de legerbarakken van een voormalige Poolse kazerne, gelegen in een van de buitenwijken van de stad.

De bakstenen gebouwen werden door gevangenen aangepast en aan de blokken die maar één niveau hadden werd een extra verdieping toegevoegd. In het voorjaar van 1941 begonnen ze met de bouw van acht nieuwe blokken, die klaar waren in de eerste helft van 1942. Het resultaat was een complex van 28 blokken met twee verdiepingen, waarvan het overgrote deel werd gebruikt om gevangenen te huisvesten. Meestal waren er boven twee grote kamers en beneden een aantal kleinere kamers. De normale capaciteit van de gebouwen bedroeg oorspronkelijk ongeveer 700 gevangenen, in de praktijk werden er vaak tot 1 200 gevangenen in ondergebracht.

Vanaf 1942 was Auschwitz I een complex met 28 bakstenen blokken van twee verdiepingen waarvan het merendeel gebruikt werd om de gevangenen te

In de eerste paar maanden sliepen de gevangenen op matrassen gevuld met stro. De kamers waren zo overvol dat de gevangenen alleen op hun zij konden slapen, in drie rijen. Vanaf februari 1941 begonnen geleidelijk aan drielaagse stapelbedden in de kamers te verschijnen. Theoretisch gezien waren die ontworpen voor drie gevangenen, in werkelijkheid herbergden ze meer mensen. De rest van het meubilair was zeer rudimentair: enkele kasten, tafels en krukjes. Verwarming werd geregeld via kolenkachels. In de eerste maanden haalden de gevangenen water uit twee putten en deden ze hun behoefte in een buitenlatrine. Na de herbouw van het kamp was elk gebouw uitgerust met 22 toiletten, meestal op de begane grond, urinoirs en wastafels met trogvormige afvoeren en 42 kranen erboven geïnstalleerd. Het feit dat gevangenen van boven en beneden een enkel toilet moesten gebruiken, betekende dat de toegang ertoe strikt beperkt was.

De eerste groep Polen bereikte Auschwitz op 14 juni 1940 vanuit de gevangenis in Tarnów. Hoewel het kamp was opgericht voor Polen en de eerste twee jaar voornamelijk Poolse gevangenen telde, zaten er van meet af aan ook Joden onder de gedepoteerden naar Auschwitz. De relatief kleine aantallen Joden die in 1940-1941 naar deze plek werden getransporteerd, werden op dezelfde manier als de andere gevangenen in het kamp ondergebracht, dat wil zeggen op individuele basis, meestal omdat ze Duitse wetten of politie- en administratieve voorschriften hadden overtreden.

Auschwitz-gevangenen bouwen een brug over de rivier de Sola in de buurt van het kamp. In Auschwitz moesten in principe alle gevangenen werken. Ze werkten zowel binnen als buiten de kampen.

MONSTERKAMP

Kamp Birkenau (met meer dan 90 000 gevangenen in 1944), ook bekend als ‘Auschwitz II’, was met voorsprong het grootste onderdeel van het Auschwitz-complex. De bouw van dit ‘monsterkamp’ begon in 1941 op de locatie van het dorp Brzezinka, drie kilometer van Auschwitz. De Poolse burgerbevolking werd verdreven en hun huizen werden geconfisqueerd en gesloopt. Het oorspronkelijke plan was dat Auschwitz II zou bestaan uit vier sectoren (*Bauabschnitte I-IV*), elk bestaande uit zes subkampen (BIIa-BIIIf) met hun eigen poorten en hekken. De eerste twee sectoren raakten voltooid, maar de opmars van de frontlijnen in 1944 bracht de bouw van BIII tot stilstand en het plan voor BIV werd opgegeven.

Gedurende de drie jaar dat Birkenau in bedrijf was, vervulde het verschillende functies. Op de blauwdrukken van de oorspronkelijke bouwplannen stond het kamp geclassificeerd als krijgsgevangenenkamp (*Kriegsgefangenenlager*) en voor de bouw ervan werden 10 000 Sovjetkrijgsgevangenen aangevoerd vanuit andere kampen. Het oorspronkelijke doel van dit kamp, nl. de geleidelijke uitroeiing van Sovjetkrijgsgevangenen door hen te beroven van de meeste essentiële voorwaarden om te overleven, lag volledig in lijn met het Duitse vernietigingsbeleid. In werkelijkheid heeft het kamp echter nooit zijn oorspronkelijke doel gediend. Terwijl de bouw nog in volle gang was, besloten de Duitsers om de functie van het kamp te veranderen en er een integraal onderdeel van het Auschwitz-kampencomplex van te maken. Birkenau opende in maart 1942 als een dependance van Auschwitz en groeide uit tot een autonome administratieve entiteit en een centrum voor de grootschalige uitroeiing van Joden. In een laatste fase, toen er arbeidsschaarste ontstond in de Duitse oorlogseconomie, fungeerde Birkenau ook als doorgangskamp waar ‘menselijk materiaal’ werd aangevoerd voor een ‘voorlopige selectie’. Mensen die arbeidsgeschikt werden bevonden, werden verder gedeporteerd naar andere kampen om dwangarbeid te verrichten. Degenen die buiten deze selectie vielen, bleven in Birkenau en gingen een gewisse dood tegemoet.

De meerderheid - waarschijnlijk ongeveer 90% - van de slachtoffers van het concentratiekamp Auschwitz stierf in Birkenau. Dit staat gelijk met ongeveer een miljoen mensen. De meesten van deze slachtoffers, meer dan negen op de tien, waren Joden. Een groot deel van de meer dan 70 000 Polen die stierven of werden gedood in het Auschwitz-complex, kwam om in Birkenau. Ongeveer 20 000 Roma en Sinti, maar ook Sovjetkrijgsgevangenen en gevangenen van andere nationaliteiten, vonden eveneens de dood in Birkenau.

De gevangenen werden in Birkenau gehuisvest in bakstenen en houten barakken. De ‘huisvesting’ en het comfort waren van het allerlaagste niveau. De bakstenen barakken stonden in

Een stapel lijken aangetroffen door de Sovjetbevrijders in blok 11, de gevangenis van het kamp. Het was een van de gevreesde plekken in het kamp want blok 11 stond quasi gelijk aan de dood. De gevangenis bevatte speciale martelkamers waar verschillende straffen werden toegepast. In blok 11 werden in september 1941 de eerste experimenten uitgevoerd op Sovjetkrijgsgevangenen om de meest efficiënte vergassingsmethode te bepalen.

het oudste deel van het kamp en hadden in het begin aarden vloeren. In de loop der tijd werden deze bedekt met bakstenen of een dunne laag beton. De barakken waren niet verwarmd in de winter. Er stonden weliswaar twee ijzeren kachels, maar ze volstonden niet om de hele ruimte warm te krijgen. Ook waren er geen sanitaire voorzieningen in de barakken. Pas in 1944 werden wastafels en toiletten geïnstalleerd in een klein gedeelte van elk blok. Aanvankelijk was er evenmin elektrische verlichting.

Daarnaast werden houten barakken opgetrokken die leken op stallen, vooral in de segmenten BII en BIII. Deze barakken hadden geen ramen. In plaats daarvan zat er aan weerszijden bovenaan een rij dakramen. Een schoorsteenkanaal, dat de barakken in de winter verwarmde, liep bijna over de hele lengte

Ophangingen vonden in het openbaar plaats, meestal tijdens het appel, om de andere gevangenen te intimideren. Een van de meest dramatische executies was de ophanging van 12 Poolse gevangenen op 19 juli 1943, als vergelding voor de ontsnapping van drie anderen uit dezelfde groep. De laatste ophangingen vonden kort voor de liquidatie van Auschwitz plaats. Vijf deelnemers aan een mislukte ontsnapingspoging twee maanden eerder (drie Oostenrijkers en twee Polen) werden op 30 december 1944 opgehangen in het hoofdkamp, en vier Joodse vrouwen werden op 6 januari opgehangen omdat ze Sonderkommando-gevangenen hadden voorzien van explosieven die ze gebruikten tijdens hun opstand.

van de muren. De barakken waren verdeeld in 18 stallen, oorspronkelijk bedoeld voor ... 52 paarden. In de twee stallen aan het uiteinde stonden containers voor uitwerpselen. Drielaagse houten stapelbedden, bedoeld voor 15 gevangenen, kregen een plaats in de andere stallen, wat resulteerde in een totale capaciteit van meer dan 400 gevangenen per barak. In de bakstenen blokken sliepen gevangenen op stro dat op de planken was gestrooid; in de houten barakken lagen papieren matrassen gevuld met houtwol op de bedden of stapelbedden.

HYGIËNE

Duidelijk is dat, zeker in de beginfase, de hygiënische toestand in de barakken rampzalig was, waardoor er vaak epidemieën van besmettelijke ziekten uitbraken. Gedurende het eerste jaar was er in sector BI alleen in de keukenbarakken water beschikbaar en hadden gevangenen er geen toegang toe. Ze konden zich niet wassen en liepen vuil rond. Hun behoefte moesten ze doen in onbeschermde buitenlatrines. De barakken waren vaak vochtig, luizen en ratten vormden er een gigantisch probleem.

Kinderen spelen, maar naast spelen willen ze ook zoveel mogelijk begrijpen. Op veel herinneringsplaatsen i.v.m. de Holocaust is het opvallend hoe groot het aandeel van kinderen is in de bezoekersaantallen. Dit is in grote mate gerelateerd aan schoolprogramma's, maar meer en meer vinden ook gezinnen met jonge kinderen de weg naar een stukje zinvolle educatie die in de decennia vlak na WO II ondenkbaar zou zijn geweest.

De sanitaire omstandigheden verbeterden tot op zekere hoogte in 1943, toen elk deel van het kamp werd uitgerust met een badhuis en apparatuur voor het ontsmetten van kleding en linnengoed. Desondanks was de capaciteit van deze faciliteiten in verhouding tot het aantal gevangenen beperkt, waardoor het gebruik ervan al even beperkt was. Om te baden moesten de gevangenen zich in hun eigen barakken uitkleeden, ongeacht het weer, en dan naakt naar het badhuis lopen. Dit leidde voor veel gevangenen tot ziekte en overlijden.

DE VELE GEZICHTEN VAN DE DOOD

De gevangenen waren volledig overgeleverd aan de willekeur en het sadisme van hun bewakers, die zich zeer creatief toonden in het bestraffen van de minste overtreding, of die nu echt was of vermeend.

Tijdens avondappels werden publieke geselingen georganiseerd, waarbij de gevangenen zelf het aantal zweepslagen moesten tellen: '25 mit besten Dank habe ich erhalten' ('25 ontvangen met veel dank'). Bijzonder pijnlijk was de beruchte 'paal'. Gevangenen werden aan hun polsen opgehangen waarbij hun voeten de grond niet raakten. De letsels die de gevangenen hierbij opliepen aan hun schouderblad maakten hen vaak ongeschikt voor arbeid en rechtvaardigden een reis naar de gaskamers. Blok 11 diende als gevangenis binnen de gevangenis, waar martelingen zoals opsluiting in de 'staande cel' schering en inslag waren. De staande cellen waren kleine ruimtes met een oppervlakte van minder dan 1 vierkante meter, met slechts een kleine opening van 5 × 5 cm voor lucht, afgesloten met een metalen rooster. De cel was toegankelijk via een kleine opening op vloerniveau, afgesloten met staven en een houten luik.

Executies waren dagelijkse kost in het kamp, of het nu was door gewerschoten, ophanging, vergassing of zelfs opzettelijke uithongering. Op de binnenplaats tussen blokken 10 en 11, aan een speciaal daarvoor gebouwde 'Dodenmuur', werden naakte gevangenen met een nekschot afgemaakt. Ophangingen, vaak gebruikt als afschrikmiddel tijdens appels, en executies door uithongering waren slechts enkele van de vele andere redenen waarom het leven in Auschwitz een voortdurende strijd was tegen de dood.

Auschwitz was ook een plek waar gevangenen naartoe gestuurd werden nadat ze ter dood waren veroordeeld. In de dossiers van deze personen noteerde de politiepost in het kamp: *Rückkehr unerwünscht* (terugkeer niet gewenst), *nicht überstellen* (niet overplaatsen). Deze aantekening betekende dat de gevangenen na verloop van tijd in het kamp moesten worden gedood.

VERGASSINGEN

De dood had in Auschwitz dus vele gezichten, maar het gruwelijkste en meest dodelijke gelaat was toch dat van de gaskamers. In een kelder van blok 11 werden begin september 1941 experimenten uitgevoerd op 600 Sovjetkrijgsgevangenen en 250 zieke Polen om uit te zoeken welk chemisch middel en welke methode het meest efficiënt waren. De datum was niet toevallig. In de tweede helft van 1941 voelden de nazi's de dringende noodzaak om een volgende stap te zetten in de *Endlösung der Judenfrage*. In juni 1941 was *Operatie Barbarossa* van start gegaan en werden grote delen van de Sovjet-Unie bezet waar naar schatting miljoenen Joden woonden. De *Einsatzgruppen* zorgden al voor een eerste 'grote schoonmaak', maar een efficiëntere oplossing

Een clandestiene foto van een groep gevangenen die op weg zijn van kamp Monowitz naar de IG fabriek voor een volgende zware werkdag. De gemiddelde gevangene overleefde drie tot vier maanden in Monowitz. De meerderheid stierf aan uitputting, als gevolg van ondervoeding, overwerk en onbehandelde ziekten. De foto werd genomen in de periode 1942-1944.

drong zich op. Einde 1941 gaf Himmler de opdracht tot de complete vernietiging van alle Europese Joden, ongeacht leeftijd of geslacht. Auschwitz zou samen met de *Operatie Reinhard*-vernietigingskampen een sleutelrol spelen in deze vernietigingsplannen.

Van zodra de moordmethode op punt stond, werd het mortuarium bij crematorium I in het hoofdkamp aangepast om als gaskamer te worden aangewend. Hier konden enkele honderden mensen tegelijk worden vergast. Eind maart 1942 werd de operatie verplaatst naar twee boerderijen net buiten de omheining van het terrein, waar Auschwitz II in opbouw was. Ondertussen begon de bouw van vier grote vergassingsinstallaties met crematoria. Die werden in het voorjaar van 1943 in gebruik genomen. Elk van de gaskamers kon tot wel 2 000 mensen tegelijkertijd vergassen. Volgens berekeningen op basis van de SS-administratie beschikten de crematoria over een capaciteit van 4 416 lijken per dag, wat neerkwam op 1,6 miljoen per jaar. Maar gevangenen die belast waren met het verbranden van de overblijfselen getuigden later dat de dagelijkse capaciteit van de vier crematoria in Birkenau hoger was, namelijk ongeveer 8 000 gevangenen.

HET ONHEIL OM JOOD TE ZIJN

Het grootste onheil dat een gevangene in Auschwitz-Birkenau kon overkomen, maar dat hij of zij helaas met zich meedroeg, was de vaststelling om Jood te zijn. De catastrofe van de identiteit. SS'ers beschouwden het leven van een Jood als het minst waardevol. Joden werden in grote mate blootgesteld aan honger, kou, zware arbeid, voortdurende pesterijen en mishandeling, en verschillende vormen van gestage vernietigingsoperaties.

In tegenstelling tot andere gevangenen mochten zij in principe geen brieven schrijven of pakketten ontvangen. Zoals eerder aangegeven deporteerden de nazi's tot begin 1942 relatief weinig Joden naar Auschwitz, en van degenen die hier in de vroege jaren van het bestaan van het kamp arriveerden, overleefde slechts een zeer klein percentage hun verblijf.

Vanaf de lente van 1942 veranderde de situatie drastisch en gingen de massale transporten van Joden naar Auschwitz van start. Van begin 1942 tot november 1944 arriveerden transporten vanuit vrijwel elk land in Europa dat door nazi-Duitsland bezet was of ermee verbonden was. Met de deportaties uit Hongarije bevestigde Auschwitz zijn rol als grootste vernietigingscentrum binnen de context van de *Endlösung der Judenfrage*. Tussen eind april en begin juli 1944 werden ongeveer 440 000 Joden uit Hongarije gedeporteerd. Ongeveer 320 000 van de bijna 426 000 Hongaarse Joden die in Auschwitz aankwamen, werden rechtstreeks naar de gaskamers in Auschwitz-Birkenau gestuurd.

Bij aankomst van een transport vond een eerste selectieprocedure plaats: gezinnen werden opgesplitst. De mannen en de oudere jongens aan de ene kant, de vrouwen en jonge kinderen aan de andere kant. Daarna volgde een bezoek aan de kampartsen, die op basis van een oppervlakkige inspectie beslisten of de nieuwkomers zouden blijven leven of sterven. Leeftijd was een van de belangrijkste criteria voor selectie. Over het algemeen werden alle kinderen onder de 16 jaar (vanaf 1944 onder de 14 jaar), alle ouderen en al wie niet fit genoeg leek, de dood in gestuurd. In de praktijk kwam dit meestal neer op driekwart van het transport.

Het Staatsmuseum Auschwitz-Birkenau omvat exposities in diverse gebouwen van Auschwitz I en de openstelling van het kampterrein van Auschwitz-Birkenau. Blokken 4 en 5 van Auschwitz I huisvesten bijvoorbeeld een tentoonstelling over de Holocaust. In Blok 5 ligt een verzameling voorwerpen die in het kamp werden gevonden, o.a. brillen, schoenen, kookgerei en koffers. Een vitrinekast van ongeveer 30 meter lang is in het geheel gevuld met het afgeschoren haar van gevangenen. Blokken 6 en 7 bevatten een expo over het leven in Auschwitz. Blok 11 is de eerste plek in dit kamp waar Zyklon B werd gebruikt om mensen te vergassen. Vlak daarnaast bevindt zich de Dodenmuur, waar mensen werden neergeschoten. Sinds 1960 zijn in de verschillende blokken permanente 'nationale' tentoonstellingen ondergebracht. Ze zijn opgebouwd in samenwerking met het betreffende land waarvan de inwoners tijdens de Tweede Wereldoorlog naar Auschwitz zijn gedeporteerd. Het Belgische en Nederlandse luik zijn terug te vinden in Blokken 20 en 21.

De slachtoffers kregen te horen dat ze in een doucheruimte ontsmet zouden worden. Ze werden van hun bezittingen beroofd en naar de gaskamer gedreven. Nadat de deuren waren gesloten, drong Zyklon B naar binnen via openingen in het dak of gaten in de zijkant van de ruimte. De slachtoffers waren binnen twintig minuten dood.

Sonderkommandos moesten de lichamen uit de gaskamers slepen. De brillen, kunstledematen, sieraden en het haar van de slachtoffers werden verwijderd, tanden werden eventueel getrokken zodat het goud kon worden omgesmolten. Als de gaskamer vol was, wat meestal het geval was, werden de lichamen half geknield gevonden, hun huid verkleurd met roze, rode en groene vlekken, soms met schuim op de mond of bloedend uit de oren. De lichamen werden verbrand in de nabijgelegen ovens en de as werd begraven, in de rivier gegooid of als meststof gebruikt. Zelfs toen het Rode Leger gestaag oprukte in Polen, vond in november 1944 nog een laatste massavernietiging plaats in Auschwitz.

STRENGE SELECTIE

De strenge selectie waaraan de Joden werden onderworpen, had dramatische consequenties. Gemiddeld slechts 20% van hen kwam in aanmerking om te blijven leven. Zij moesten dwangarbeid verrichten en werden voornamelijk ingezet bij de bouw van nieuwe delen van het kamp of bij Duitse bedrijven die betrokken waren bij het onderhoud en de ontwikkeling van het militaire potentieel van het Derde Rijk. Op grote schaal werden deze arbeidskrachten overgeplaatst van Auschwitz naar nabijgelegen nevenkampen of naar concentratiekampen in het binnenland van het Derde Rijk.

Vanaf de tweede helft van 1942 vormden Joden de meerderheid van de gevangenen in Auschwitz. Ze maakten iets meer dan de helft uit van de 400 000 gevangenen die in Auschwitz waren geregistreerd. Het merendeel van hen stierf in Auschwitz zelf of na overplaatsing naar andere kampen.

'TRANSIT-JODEN'

Van mei tot oktober 1944 werden tienduizenden Joden, voornamelijk uit Hongarije en Polen, vastgehouden in aparte delen van het concentratiekamp Auschwitz-Birkenau, die de naam 'transitkampen' (*Durchgangslager*) droegen. Van individuele registratie was hier geen sprake. De SS-leiding gebruikte deze gevangenen als arbeidsreserve om geleidelijk te 'verdelen'. Ze wachtten dagen, weken of maanden op een beslissing over hun lot, onwetend of ze toegewezen zouden worden aan werkeenheden of naar de gaskamer gestuurd zouden worden. De onzekerheid die hiermee gepaard ging, de mogelijkheid dat het einde nabij was, zonder enige kans om het noodlot af te wenden, alsook de hoop op een miraculeuze redding, maakte hun situatie eigenlijk erger dan die van gevangenen met kampnummers.

Na verloop van tijd werden sommige van deze 'transit-Joden' alsnog geregistreerd in het kamp, ze kregen dus een kampnummer op hun linkerarm getatoeëerd. Vervolgens werden ze naar verschillende arbeidseenheden of nevenkampen van Auschwitz gestuurd. Duizenden anderen werden overgeplaatst naar kampen in het binnenland van het Derde Rijk om te werken voor de Duitse oorlogsmachine.

MONOWITZ

De geschiedenis van Auschwitz III of Monowitz begint bij het initiatief van het Duitse chemische concern IG Farbenindustrie AG om een derde grote fabriek voor synthetisch rubber te bouwen, liefst buiten het bereik van de geallieerde bommenwerpers. De keuze viel op een stuk land ongeveer 7 kilometer ten oosten van Auschwitz. Naast de nabijheid van het concentratiekamp, een bron van goedkope arbeid, bood de locatie goede spoorwegverbindingen en toegang tot grondstoffen. De Poolse bevolking werd verdreven en hun bezittingen werden geconfisqueerd.

In april 1941 begonnen gevangenen van Auschwitz te werken in de fabriek, bekend als Buna Werke en IG-Auschwitz. Aanvankelijk werden ze 's morgens vanuit het kamp naar de fabriek gebracht en keerden ze 's avonds terug. Omdat dit 'forenzen' tijd en dus geld kostte, besloot IG Farben een kamp bij de fabriek te bouwen. De eerste gevangenen verhuisden op 30 oktober 1942. Monowitz was het eerste concentratiekamp dat gefinancierd en gebouwd was door de particuliere industrie en het was nog groter dan Birkenau.

Ondervoeding, ziekte en de zware werklust eisten een hoge dodentol. Diegenen die niet meer voldeden aan het hoge werkritme, werden vervangen door nieuwe krachten en teruggestuurd naar het hoofdkamp, waar ze werden gedood in de gaskamers of door dodelijke injecties. Door sterfgevallen en vertrek naar de gaskamers nam de populatie elke maand met bijna met een vijfde af.

In 1944 bombardeerden de geallieerden de fabriek op 20 augustus, 13 september, 18 december en 26 december. Op 19 januari 1945 beval de SS dat de site geëvacueerd moest worden, waarbij 9 000 gevangenen, van wie de meesten Joden waren, op dodenmars werden gestuurd.

NUMMERS EN TATOEAGES

Vanaf 1941 kreeg elke gevangene bij zijn of haar registratie in Auschwitz een serienummer op de arm getatoeëerd. Voorheen werden de nummers, net als in de andere concentratiekampen, op het gevangenisuniform genaaid, maar door het toenemende sterftecijfer werd het moeilijk om lichamen te identificeren omdat kleding van de doden werd verwijderd. In een eerste fase gebruikte het medisch personeel bij overlijden onuitwisbare inkt om de nummers op de borst van de lichamen te schrijven. Sovjetkrijgsgevangenen die in 1941 in groten getale in het kamp arriveerden, waren de eersten die een tatoeage kregen aangemeten. Deze werd bij hen aangebracht op het bovenste linkerdeel van de borst. Later zou de linkerarm worden gebruikt om het nummer aan te brengen.

Het is een misvatting dat gevangenen in alle concentratiekampen tatoeages kregen om hen te identificeren. Enkel in Auschwitz gebeurde dit, maar gevangenen werden vaak naar andere kampen gestuurd. Bij hun bevrijding toonden ze dan een nummer, maar dat was afkomstig van hun tijd in Auschwitz.

Bepaalde categorieën gevangenen waren vrijgesteld van het tatoeageproces, zoals Duitse, etnisch Duitse en politieke gevangenen. Sommige Joden die slechts in afwachting van verder transport naar andere kampen in het kamp verbleven, hoefden deze procedure ook niet te ondergaan. Alleen gevangenen die

waren geselecteerd voor werk kregen een serienummer toegevoegd. Slachtoffers die rechtstreeks naar de gaskamers werden gestuurd, werden niet geregistreerd, kregen geen nummer en dus ook geen tatoeage.

De nazi's probeerden ook in Auschwitz de sporen van hun misdaden uit te wissen. In het voorjaar van 1942 gaf Himmler de opdracht om alle massagraven open te leggen en de lichamen te cremieren. De gaskamers en crematoria werden vanaf einde 1944 een voor een ontmanteld en de restanten ervan opgeblazen. Slechts tien procent van de overlijdensregisters die de nazi's in Auschwitz hadden opgesteld, is bewaard gebleven. Maar zelfs indien ze volledig zouden zijn geweest, vormden ze geen sluitend bewijs omdat de honderdduizenden slachtoffers die bij aankomst rechtstreeks naar de gaskamers werden geleid, dus niet werden geregistreerd. Van hen zou er sowieso nooit een administratief spoor zijn overgebleven.

Hoeveel gedeporteerden uiteindelijk de dood vonden in het kampcomplex van Auschwitz is een zeer moeilijke vraag. Historici schatten dat ongeveer 1,5 miljoen mensen zijn omgekomen gedurende de minder dan 5 jaar van zijn bestaan. Hiervan kwamen ongeveer 1,1 miljoen mensen om door vergassing, de rest door andere oorzaken, zoals uithongering, mishandeling, medische experimenten, enz. De grootste groep slachtoffers van de gaskamers waren de ongeveer 1 miljoen Joden, gevolgd door de meer dan 70 000 niet-Joodse Polen en ongeveer 20 000 Roma. Ook duizenden Sovjetkrijgsgevangenen en gevangenen van andere etnische achtergronden stierven in de gaskamers van Birkenau.

'Monsterkamp' Birkenau opende in maart 1942 als een dependance van Auschwitz en groeide uit tot een autonome administratieve entiteit en een centrum voor de grootschalige uitroeiing van Joden. Het was met voorsprong het grootste onderdeel van het Auschwitz-complex. De gevangenen werden in Birkenau gehuisvest in bakstenen en houten barakken. De houten barakken leken op stallen, vooral in de segmenten BII en BIII. Zoals men ziet hadden deze barakken geen ramen. In plaats daarvan zat er aan weerszijden bovenaan een rij dakramen. Een schoorsteenkanaal, dat de barakken in de winter verwarmde, liep bijna over de hele lengte van de muren. De barakken waren verdeeld in 18 stallen, oorspronkelijk bedoeld voor ... 52 paarden.

Nog een beeld dat de enorme uitgestrektheid van dit moordkamp illustreert. Het eerste 'losplatform', gelegen naast Auschwitz I, was in gebruik gedurende de hele periode dat het Auschwitz-kampcomplex operationeel was en bediende voornamelijk het hoofdkamp. De tweede losplaats (de zgn. *Alte Judenrampe*) werd in 1942 in gebruik genomen en was gelegen op het terrein van het goederenstation van Oświęcim, tussen Auschwitz en Birkenau. De derde werd vanaf 1943 gebouwd binnen het kamp Birkenau en in mei 1944 in gebruik genomen. De spoorlijn langs deze losplaats liep tot aan de gaskamers en crematoria II en III.

De wereldberoemde toegangspoort in Birkenau waarlangs de transporten rechtstreeks tot in het kamp kwamen. Toen en nu verwrongen tot een machtig beeld dat symbool staat voor een van de lelijkste passages in de geschiedenis van de mensheid.

Van de bijna 300 houten barakken in Birkenau zijn er slechts negentien overeind gebleven: achttien nabij het entreegebouw en één barak verder het kamp in. Als bezoeker krijg je hier vooral een gevoel van totale leegte. De onbeschrijflijke desolaatheid van het terrein confronteert je met de enormiteit van de misdaden die hier plaatsvonden.

Aankomst van een transport met Hongaarse Joden in mei 1944. In die maand begonnen de Hongaarse autoriteiten, in samenwerking met de Duitse veiligheids politie, systematisch Hongaarse Joden te deporteren. De Hongaarse politie voerde de razzia's uit en dwong de Joden op de deportatietreinen. In minder dan twee maanden werden bijna 440 000 Joden uit Hongarije gedeporteerd in meer dan 145 treinen.

Deze jonge Joodse vrouwen zijn fit genoeg bevonden om te werken en mogen dus blijven leven. Na desinfectie en een 'kappersbeurt' worden ze weggeleid naar hun barakken.

Deze oude Joodse vrouw moet worden tegengehouden door drie van haar mannelijke lotgenoten. Ze is net van haar familie gescheiden.

Gevangenen van het opruimingscommando lossen de in beslag genomen eigendommen van een transport van Joden bij een van de opslagplaatsen in Auschwitz-Birkenau. De kampgevangenen noemden deze opslagplaatsen 'Kanada', omdat ze ze associeerden met de rijkdom waarvoor Canada symbool stond. De 'Kanada'-opslagfaciliteiten besloegen verschillende tientallen barakken en andere gebouwen rondom het kamp. De geplunderde eigendommen werden vanuit Auschwitz via een uitgebreid distributienetwerk naar individuen en verschillende economische takken van het Derde Rijk gestuurd.

Joodse vrouwen en kinderen op weg naar de gaskamer.

Het originele bijschrift op de foto: *Het spoor van evacuatie, gemarkeerd door lichamen om de paar stappen. Wie viel, werd ter plaatse gedood.* Midden januari 1945 begonnen de nazi's met de definitieve evacuatie van het kamp. In principe zouden alleen gezonde mensen de aftocht mogen aanvatten, maar in de praktijk boden ook zieke en verzwakte gevangenen zich aan, omdat ze dachten, niet zonder reden, dat de Duitsers de achterblijvers zouden ombrengen. Duizenden lijken van gevangenen die werden neergeschoten of die stierven door vermoeidheid of blootstelling aan de kou, lagen langs de routes waar ze passeerden.

'DIVIDE ET IMPERA'

Wie in een van de naziconcentratiekampen terecht kwam, werd onderworpen aan een meedogenloos kampregime en een mensonwaardig bestaan. Er waren echter gradaties in de manier waarop gedetineerden door hun bewakers werden behandeld. De classificatie die ze kregen toebedeeld bij hun opsluiting, evenals hun nationaliteit, speelden hierbij een cruciale rol en bepaalden niet alleen hun dagelijks leven, maar ook hun kansen op overleving.

De SS ontwikkelde een classificatiesysteem voor gevangenen aan de hand van gekleurde driehoeken, nummers en letters. Dit systeem beroorfde het individu van zijn identiteit en droeg bij tot de ontmenselijking van de gevangene. De gekleurde driehoeken identificeerden de verschillende groepen: groen voor criminelen, rood voor politieke tegenstanders, zwart voor 'asociale', roze voor homoseksuelen, purper voor Jehova's getuigen, bruin voor Roma en Sinti (oorspronkelijk zwart). Voor Joden was er geen driehoek, wel een gele ster.

De gevangenen moesten een omgekeerde gekleurde driehoek op hun uniform dragen, zodat de bewakers hen bij een eerste oogopslag konden 'identificeren' en konden bepalen hoe ze hen zouden behandelen. De Joden stonden op de allerlaagste echelons in de hiërarchie en hadden de laagste overlevingskansen.

Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd de samenstelling van de gevangenispopulatie steeds internationaler omdat er nu ook mensen vanuit de bezette gebieden naar de concentratiekampen werden gedeporteerd. Vanaf nu kwam naast de gekleurde driehoek ook de eerste letter van hun herkomstland te staan. Gevangenen met een Slavische afkomst waren aanzienlijk lager geplaatst dan die uit Noord-Europa. Krijgsgevangenen uit de Sovjet-Unie werden vaak al bij aankomst geëxecuteerd of opzettelijk de dood ingedreven door hen de meest rudimentaire basisbehoeften te ontfeggen.

De kampen stonden onder controle van de SS, maar om de grote hoeveelheid gevangenen te beheersen, maakte de SS gebruik van zogenaamde *Funktionshäftlinge* ('gevangene-functionarissen'). Zij hielpen de SS bij het handhaven van de orde in

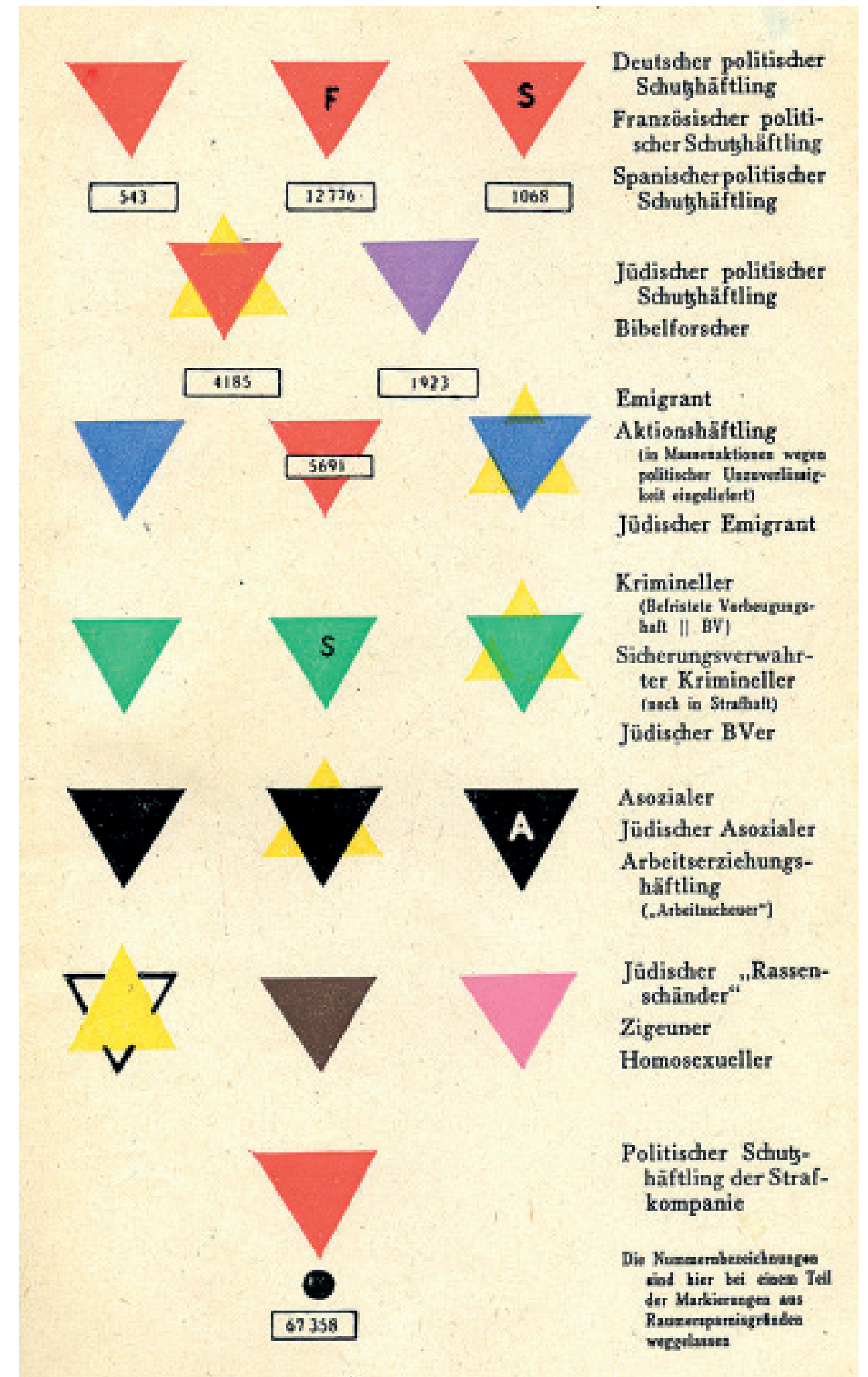
ruil voor privileges. Dit systeem van *Häftlings-Selbstverwaltung* ('gevangene-zelfbestuur') was kostenbesparend want er moest minder SS-personeel worden ingezet. Het systeem remde tegelijkertijd de solidariteit onder de gevangenen af. Het eeuwenoude beproefde principe van 'divide et impera'.

De gevangene-functionarissen vervulden verschillende rollen binnen het kampstelsel. *Lagerältesten*, of kampleiders, stonden aan de top van de hiërarchie en waren verantwoordelijk voor de handhaving van de dagelijkse routines van het kamp. *Blockältesten*, of blokpleiders, waren verantwoordelijk voor het beheer van individuele barakken, terwijl *Stubenältesten*, of kamerleiders, zich bezighielden met zaken zoals hygiëne en orde binnen de barakken. Daarnaast waren er ook functies zoals de *Blockschreiber*, die administratieve taken uitvoerde, en de *Kapo's*, die toezicht hielden op het werk buiten het kamp.

Sommige gevangene-functionarissen trachtten hun lotgenoten te helpen door hen bijvoorbeeld lichter werk toe te kennen, extra rantsoen te geven of hun naam van de transportlijsten te schrappen. Anderen waren vooral bezorgd om hun eigen lijf en leden en deinsden er niet voor terug medegevangenen af te ranselen, te straffen of te verraden bij de SS. Vooral de gevangene-functionarissen uit de rangen van de 'groenen', de beroeps-criminelen, genoten een kwalijke reputatie.

Voor veel gevangene-functionarissen was de situatie heel dubbel. Zij waren zowel slachtoffer als dader en zaten geprangd tussen de SS en hun lotgenoten. Ze stonden onder de directe controle van de SS, aan wie ze dagelijks moesten rapporteren. Bij de minste fout konden ze hun functie en dus hun privileges verliezen. Door hun lotgenoten werden ze vaak geminacht, zo niet gevreesd.

Het systeem van het 'gevangene-zelfbestuur' was een staaltje van nazisluwheid: de toepassing van geweld en terreur werd overgelaten aan de slachtoffers zelf. Tegelijkertijd creëerde dit een stabiel kader om het concentratiekampstelsel in stand te houden. De *Funktionshäftlinge* namen de dagelijkse activiteiten van het kamp over en waren altijd en overal in het kamp aanwezig.

Gent, België
info@borgerhoff-lamberigts.be
www.borgerhoff-lamberigts.be

ISBN: 9789464983401
NUR: 686
D2024/11.089/87

©2024, Borgerhoff & Lamberigts nv

Auteur: Annemie Reyntjens
Eindredactie: Rosemie Vermeulen en Luc Corremans
Ontwerp cover en binnenwerk: Robin J. August
Zetwerk: Sigmatau nv
Coverbeeld: Overlevenden van het kamp Wöbbelin worden geëvacueerd naar een Amerikaans veldhospitaal, United States Holocaust Memorial Museum.
Coördinatie: Wim De Bock, Julie De Coninck

Gedrukt in Europa
Eerste druk: mei 2024

De uitgeverij heeft geprobeerd alle rechthebbenden van auteursrechten op de gebruikte afbeeldingen op te sporen en contact op te nemen met hen. Indien u meent rechten te bezitten op een of meerdere van de afbeeldingen in dit werk, gelieve contact op te nemen met onze uitgeverij via info@borgerhoff-lamberigts.be, zodat wij uw rechten kunnen onderzoeken en waar nodig maatregelen kunnen nemen om de rechten van de betrokken partijen te respecteren.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.